

O'ZBEKISTONDA SOLIQ YUKI VA UNING KICHIK BIZNES RIVOJIGA
TA'SIRI.

Jovliyeva Zuhra

Termiz davlat universiteti magistrant

ANNOTATSIYA:

Maqolada soliq yuki tushunchasi, uni hisoblash usullari, O'zbekistonda soliq yuki va ularning kichik biznes faoliyatiga ta'siri o'rganiladi. Soliq yuki o'rtacha va chegara soliq stavkalari yordamida tahlil qilinadi. Maqolada soliq yukining kichik biznesning moliyaviy barqarorligi, investitsiya jarayonlari va faoliyat samaradorligiga bevosita ta'siri yoritiladi. Shu bilan birga, O'zbekistonning amaldagi soliq siyosati va uning kichik tadbirkorlik subyektlari uchun imkoniyatlar va cheklovlar yaratishi masalalari ham tahlil qilinadi. Tahlil natijalari asosida kichik biznes rivojini rag'batlantirish va soliq yukini maqbullashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar shakllantiriladi. Maqola ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo'lib, iqtisodiy tahlil, soliq siyosati va biznes boshqaruvi sohalarida faoliyat yurituvchi tadqiqotchilar hamda amaliyotchilar uchun foydalidir.

Kalit so'zlar: soliq yuki, kichik biznes, soliq siyosati, moliyaviy barqarorlik, investitsiya jarayonlari, soliq stavkalari, Davlat byudjeti

Kirish: Har bir davlatning iqtisodiy barqarorligini belgilovchi asosiy omillardan biri bu uning mukammal va samarali soliq tizimidir. Davlat byudjeti daromadlarining poydevorini tashkil etuvchi soliqlar adolat tamoyillariga asoslanib undirilishi lozim. Shu bilan birga, soliq yuki iqtisodiy subyektlar o'rtasida maqbul tarzda taqsimlanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Sababi, ortiqcha soliq yuki kichik va o'rta biznes subyektlarining moliyaviy barqarorligini zaiflashtiradi, ularni faoliyatini to'xtatishga yoki investitsiya jarayonlaridan chekinishga majbur qilishi mumkin. Shu bois, soliqqa oid siyosat nafaqat byudjet barqarorligini, balki tadbirkorlik muhitining rivojlanishini ham ta'minlashga xizmat qilishi shart.

Haqiqatan ham, korxonalar uchun soliq yukini maqbul darajada belgilash va ushbu darajani izchil ravishda saqlab turish davlat va soliq to'lovchilar manfaatlariga to'liq mos keladi. Optimal soliq yuki bir tomondan xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy-iqtisodiy faolligini rag'batlantiradi, ikkinchi tomondan esa davlat byudjeti daromadlarining barqaror va uzluksiz shakllanishiga xizmat qiladi. Shu bois, soliq

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQRARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
VOLUME-2, ISSUE-4**

yukini ilmiy asoslangan tarzda baholash va uni optimal darajada ushlab turish davlat moliyaviy siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.

Soliqlar insoniyat tarixining qadimiy davrlaridan beri mavjud bo'lib, dastlab ular shaxsning erkin emasligini ifodalaydigan belgi sifatida talqin etilgan. Shotlandiyalik iqtisodchi va faylasuf Adam Smit o'zining "Xalqlar boyligining sabablari va tabiatlari" asarida (1776) ilk bor soliqlarning ilmiy asoslarini yaratdi va ularni jamiyatning erkinlik ramzi sifatida ta'riflab berdi. Smitning ta'kidlashicha, soliqlar davlat bilan iqtisodiy subyektlar o'rtasidagi ijtimoiy shartnomaga asoslanadi va ularning to'lanishi shaxsning qullikka emas, balki o'z manfaatlarini amalga oshirishdagi erkinligiga asoslanadi. ¹Shu ma'noda soliqlar shaxsiy manfaat va davlat ehtiyojlari o'rtasidagi muvozanatni ta'minlab, ijtimoiy barqarorlik va iqtisodiy rivojlanishga zamin yaratadi.

N.Turgenev o'zining «Soliq nazariyasi tajribasi» nomli kitobida (1818yil) shuni ta'kidlaydiki, «Bilimli bo'lishning muvaffaqiyatlari ularning xalqlar urf odatlariga foydali ta'siri darajasiga qarab soliqlar tizimining takomillashuviga ham ta'sir etgan», «soliqlar bilimga ega bo'lish bilan birga paydo bo'lib, uning belgisi bo'lib qoldi. Soliqlarning tayinlanishi, taqsimlanishi va yig'ilish usuliga qarab xalq orasida tarqalgan ma'lumotlar to'g'risida; yig'iladigan soliqlar miqdoriga qarab uning boyligi haqida fikr yuritish mumkin, bu bilimlilik va ma'rifatni anglatadigan ikkita eng asosiy xususiyatdir» bu so'zlardan yana bir bor amin bo'lish mumkinki, soliqlar qadimiy moliyaviy institutlar hisoblanib, davlatning paydo bo'lishi bilan yuzaga kelgan. Soliqlar davlat organlarini ta'minlash va ular oldida tutgan vazifalarni bajarilishini moddiy ta'minlashning manbasi sifatida xizmat qilgan. Davlatning rivojlanishi bilan uning vazifa va funksiyalari yangicha xususiyatlarga ega bo'ldi. Lekin soliqlarning davlatni va uning organlarini moliyalashtirishda manba sifatidagi roli o'zgarmay qoldi.

Shu o'rinda soliqlarga turli iqtisodchilar tomonidan berilgan ta'riflarni keltirib o'tish o'rinlidir. «Soliqlar, - deb yozadi D. Rikardo, - hokimiyat ixtiyoriga kelib tushadigan er mahsuloti va mamlakat mehnatining bir qismini tashkil etadi va oxir-oqibatda ular kapital hisobidan yoki mamlakat daromadi hisobidan to'lanadi». Shuni alohida ta'kidlab o'tish lozimki, D.Rikardo soliqlar mohiyatini yoritib, o'z navbatida A.Smit tomonidan yaratilgan soliqlar nazariyasini ma'lum darajada rivojlantirgan.

Soliq yuki va uni tahlil qilish masalasi o'zbek olimlarining ilmiy tadqiqotlarida ham keng o'rin olib kelmoqda. Shu jumladan U. To'lakov "Soliq yuki darajasini o'rganish uni O'zbekiston soliq tizimining muhim elementi sifatida aniqlashga imkon beradi, bu uning samarali siyosatini amalga oshirish sharti bilan davlat budjetiga barqaror va yetarli tushumlarni ta'minlaydi. Soliq yuki darajasini optimallashtirish

¹ A. Smit. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. 1776 y

FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQRISH INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI VOLUME-2, ISSUE-4

solliq tizimi samaradorligini oshirish bilan bog'liq qator vazifalarni hal etishning samarali usulidir"² deb hisoblaydi.

K. Gok esa davlat xarajatlari va daromadlari hamda milliy daromad o'rtasidagi nisbatlarni o'z tadqiqotlariga asos qilib olgan. U muayyan mamlakat uchun haqiqiy bo'lgan, iqtisodiy rivojlanishning turli bosqichlarida amal qiladigan solliq yuki universal va bir vaqtning o'zida optimal ko'rsatkich bo'la olmaydi, deb hisoblagan.³

Tahlil va natijalar. Har qanday davlatda solliq yukining optimal miqdorlarini belgilanishi asosiy makroiqtisodiy masalalar toifasiga kiritiladi. "Solliq yuki" atamasi nisbiy ko'rsatkich hisoblanadi, chunki u solliq summalarini ma'lum moliyaviy ko'rsatkichlar orqali ifodalaydi. Ilmiy adabiyotlarda solliq yuki darajasi qanchalik miqdorda kam bo'lsa, iqtisodiyot shunchalik barqaror rivojlanishi to'g'risida ko'plab ta'riflar keltirilgan. Demak, solliqlar miqdori qanchalik kam bo'lsa, mamlakat iqtisodiyotini rivojlanishi ko'rsatkichlari shunchalik yuqori bo'ladi.

Olimlarning tadqiqotlarida xo'jalik yurituvchi sub'ektlar zimmasidagi solliq yukini hisoblashning turli uslubiyatlarini keltirib o'tilgan. Solliq xarajatlari moddiy xarajatlar bilan deyarli bir ko'rinish hosil qiladi. Shuning uchun ham solliq yukining o'lchamlari va tarkibi masalasi solliq to'lovchilarning diqqat markazidagi masalalardan hisoblanadi.

Bugungi kunda dunyoning industrial rivojlangan mamlakatlari va er osti ma'danlariga boy bo'lgan Yaqin Sharq mamlakatlarida solliq yuki 20-25 foizga teng bo'lgan bir paytda, rivojlanayotgan dunyo mamlakatlarida 35-40 foiz atrofida ekanligi va O'zbekistonda erishilgan 20 foizlik daraja o'rtasidagi farqlanish, ularda amalda bo'lgan solliq yuki mazkur davlatlar iqtisodiyoti uchun engilmi yoki og'irmi yoxud ular iqtisodiyotining hozirgi holati uchun optimal (maqbul) solliq yuki necha foizni tashkil etishi lozim degan haqli savollarni keltirib chiqaradi. Masalan, hozirgi vaqtda bizning mamlakatimizdagi solliq munosabatlarini tadqiq qilayotgan chet el ekspertlari tomonidan solliq yukining og'irligi to'g'risidagi fikrlariga aniqlik kiritish maqsadida, xo'p solliq yuki og'ir ham deylik, sizlarning hisob kitoblaringiz bo'yicha bizda solliq yuki ko'rsatkichi qanday darajada bo'lishi lozim degan savolga tayinli javob ola olmaysiz. Sababi, bugungi kunga qadar dunyo bo'yicha har bir mamlakat uchun optimal (maqbul) solliq yukini aniqlashning umum e'tirof etilgan uslubiyoti yo'qligidir.

Ilmiy adabiyotlarda korxonalar miqyosida solliq yukini aniqlashning bir necha metodlari uchraydi. Ularning bir-biridan farqi solliq yukini hisoblashda kiritiladigan solliqlarning soni yoki ulardan foydalanilishida, shuningdek solliq summalari bilan

² To'lakov. U. (2024) Solliq yuki solliq tizimining qanchalik samarali ekanligini aniqlovchi muhim mezon. "Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali. N-10, 278-286

³ Karl Gok. Die Finanzwissenschaft als Wissenschaft. 1865 y

FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQRISH INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI VOLUME-2, ISSUE-4

o'zaro munosabatda (bog'liqlikda) integral ko'rsatkichlarning aniqlanishida namoyon bodadi.

Har bir metodikaning asosiy g'oyasi iqtisodiyotning turli sohalaridagi soliqqa tortish darajasini taqqoslash uchun foydalanish maqsadida alohida iqtisodiy sub'ektdagi soliq yukini ko'rsatib berishda ko'rinadi. Shuningdek, ularning har birida iqtisodiy sub'ektga qo'llanilayotgan soliqqa tortish darajasiga soliq soni, soliq stavkalari va imtiyozlari o'zgarishining ta'siri hisoblab chiqiladi.

O'rtacha soliq yukini hisoblash – iqtisodiy tahlilning asosiy vositalaridan biri bo'lib, soliqqa tortish siyosatining samaradorligini baholash imkonini beradi. Ushbu ko'rsatkich jami to'langan soliqlar miqdorining yalpi daromadga (yoki foydaga) nisbati orqali aniqlanadi. U quyidagi formula asosida hisoblanadi.

O'rtacha soliq stavkasi = jami to'langan soliqlar / yalpi daromad (yoki foyda)

Bu ko'rsatkich soliq yukini darajasini aniqlash va soliq siyosatining biznesga ta'sirini baholashda muhim ahamiyatga ega.

Mazkur ko'rsatkich iqtisodiy subyektning davlat bilan o'zaro moliyaviy munosabatlaridagi real vaziyatni aks ettiradi. Shu orqali, o'rtacha soliq stavkasining yuqoriligi yoki pastligi tadbirkorlik subyektining moliyaviy imkoniyatlari, investitsiya salohiyati va faoliyat samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Xususan, kichik biznes uchun ortiqcha soliq yukini moliyaviy barqarorlikka salbiy ta'sir qiladi. Bu esa resurslar taqsimoti va ishlab chiqarish faoliyatining rivojlanish sur'atlarini pasaytiradi. Shu bilan birga, optimal soliq stavkasi esa kichik biznesning innovatsion faoliyatini rag'batlantiradi, yangi ish o'rinlari yaratish imkoniyatini oshiradi va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlaydi.

Davlatning soliqqa oid siyosati o'rtacha soliq yukini maqbul darajada belgilash orqali kichik biznesning ijtimoiy va iqtisodiy ahamiyatini to'liq ro'yobga chiqarishi mumkin. Shu sababli, o'rtacha soliq stavkalarini muntazam tahlil qilish va uni ilmiy asoslangan tarzda optimallashtirish zamonaviy iqtisodiy rivojlanishning ajralmas qismi hisoblanadi.

Tadbirkorlar uchun muhim ko'rsatkichlardan yana bir chegara soliq stavkasidir bo'lib, u qo'shimcha bir birlik daromaddan olinadigan soliqlar ulushini aniqlashga xizmat qiladi.

Chegara soliq stavkasi = $\Delta \text{Soliqlar} / \Delta \text{Daromad} * 100$

Bu yerda

$\Delta \text{Soliqlar}$ - soliqlar miqdoridagi o'zgarish,

$\Delta \text{Daromad}$ esa daromaddagi o'zgarishni anglatadi.

FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQRISH INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI VOLUME-2, ISSUE-4

Chegara soliq stavkasining iqtisodiy mohiyati shundaki, u qo'shimcha ishlab chiqarilgan daromadning qay darajada soliqqa tortilishini aks ettiradi. Shu asosda tadbirkorlik subyektlari yangi investitsiya kiritish yoki qo'shimcha faoliyat yuritish bo'yicha qarorlar qabul qiladi. Agar chegara soliq stavkasi yuqori bo'lsa, qo'shimcha ishlab chiqarish tashabbuslarini cheklaydi va kichik biznesning rivojlanishiga to'siq bo'lishi mumkin. Aksincha, chegara soliq stavkasining maqbul darajada bo'lishi kichik biznes uchun qulay sharoit yaratadi. Bu esa iqtisodiy faollikning oshishi, yangi ish o'rinlari yaratilishi va ichki bozorning jonlanishini ta'minlaydi.

Shu bois, chegara soliq stavkasini ilmiy asoslangan tarzda belgilash – davlatning fiskal siyosatini takomillashtirish va kichik biznesning barqaror rivojlanishiga erishishda muhim ahamiyatga ega. Shu nuqtai nazardan, chegara soliq stavkasini tahlil qilish iqtisodiy muvozanat va jamiyat farovonligini ta'minlashning asosi hisoblanadi.

Xulosa va takliflar. Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida Hukumatimiz tomonidan olib borilayotgan soliq islohotlarining amaliy natijasi asosan harakatdagi soliqlarni soddalashtirish va unifikatsiya qilish, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning davlat byudjeti bilan hisob-kitoblari mexanizmini takomillashtirish, soliq hisobotlarini taqdim etish holatlarini kamaytirishga qaratilgan.

Hozirgi paytda iqtisodchi-olimlar tomonidan soliq yukining pasaytirilishidan kutiladigan yo'qotishlarni qoplashning bir necha yodlari taklif qilinmoqda. Ularning eng asosiylari quyidagilardan iborat:

1. Soliq yukining pasaytirilishi avtomatik ravishda ishlab chiqarishning jonlanishiga, rivojlanishiga yoki kengayishiga olib keladiki, bu narsa, oxir- oqibatda soliqqa tortish ob'ekti (bazasi)ning ko'payishi (ortishi)ni ta'minlaydi. Bu esa, o'z navbatida, soliq yukining pasayishi natijasida "yo'qotilgan" mablag'larning byudjet uchun "kompensatsiya" qilinishini ta'minlashi mumkin.

Bu variantning oqilona yo'l ekanligi quyidagi savollarning javobini aniq topishimizga bog'liq. Soliq yukining pasaytirilishi haqiqatdan ham ishlab chiqarishning gurkirab rivojlanib ketishiga olib keladimi yoki yo'qmi? Agar shu narsa sodir bo'ladigan bo'lsa, u qancha vaqt ichida sodir bo'lishi mumkin? Uning sodir bo'lishi "cho'zilib" ketadigan bo'lsa, unda nima qilishimiz kerak? "Bugun soliq yukini pasaytirsak, ertaga ishlab chiqarish rivojlanib ketadi" degan kafolatni bizga kim beradi va kim buning uddasidan chiqadi? Uddasidan chiqa olmasak, unda ahvolimiz ne kechadi?

2. Byudjet soliq yukining pasaytirilishi natijasida "yo'qotgan" mablag'larini qarzga olish yo'li bilan kompensatsiya qilsa bo'ladi.

Haqiqatdan ham shunday. Lekin bu variant tanlanayotgan paytda bizning stolimiz ustida quyidagi savollarning aniq javobi turishi kerak: Qarzga olinishi kerak

FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQRISH INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI VOLUME-2, ISSUE-4

bo'lgan mablag'larning miqdori qancha? Bizga shuncha mablag'ni kim yoki kimlar berishi mumkin? Lekin buning natijasida ham qator muammolar kelib chiqadi.

O'zbekistonda iqtisodiyotni davlat aralashuvidan cheklash va bozor munosabatlarini rivojlantirishga qaratilgan siyosatning izchil amalga oshirilishi natijasida so'nggi yillarda soliq yukini kamaytirishga qaratilgan chora-tadbirlar tizimli ravishda qo'llanilmoqda. Birinchidan, ushbu chora-tadbirlar ishlab chiqarish jarayonlarini va tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlashga, aholining real daromadlarini oshirishga va iste'mol talablarini rag'batlantirishga yo'naltirilgan.

Ikkinchidan, soliqlar va majburiy to'lovlarni bixillashtirish, ularni soddalashtirish orqali soliqqa tortish mexanizmlarining oshkoraligi va samaradorligini ta'minlashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu yondashuv korxonalarining soliq hisob-kitoblarini yuritish va soliq majburiyatlarini bajarish jarayonlarini soddalashtirish, shuningdek, soliqlarni undirishning samarali nazorat tizimini shakllantirishga yordam beradi. Uchinchidan, bunday islohotlar xalqaro me'yorlar va andozalar bilan uyg'unlashtirish zarurati bilan izohlanadi.

Boshqa so'z bilan aytganda, O'zbekistonda soliq tizimini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish davlat moliya siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu esa mamlakatda iqtisodiy o'sish va barqaror rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatishi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining "Soliq kodeksi" (yangi tahriri) , 2019-yil 30-dekabr.
2. O'zbekiston Respublikasi prezidenti SH.M.Mirziyoevning 2020 yil 25 yanvardagi 2020 yil uchun eng muhim ustivor vazifalar haqidagi Oliy Majlisga Murojatnomasi.
3. O'zbekiston Respublikasi prezidentining "O'zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. Toshkent sh., 2018 yil 3 iyuldagi PQ-3832 sonli.
4. A. Smit. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. 1776
5. To'lakov. U. (2024) Soliq yuki soliq tizimining qanchalik samarali ekanligini aniqlovchi muhim mezon. "Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali. N-10, 278-286
6. Karl Gok. Die Finanzwissenschaft als Wissenschaft. 1865 y
7. Rasulova, Shaxnoza Xatamovna (2021). Ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishning iqtisodiy ahamiyati va uni to'g'ri hisobga olish zaruriyati. "Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences"1 (10), 713-718.

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
VOLUME-2, ISSUE-4**

8. Abduxalimovna, A. Z., & Nabiyeovich, I. I. (2021). Organization of Long-Term Asset Accounting on the Basis of International Standards. "Central asian journal of innovations on tourism management and finance", 2(11), 86-92.
9. Кудбиев, Д. (2021). МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УЧЕТА АРЕНДОВАННЫХ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ. In Современная наука. XXI век: научный, культурный, ИТ контекст (pp. 119-124).
10. Kunduzova, K. I. (2020). The problems of accounting of liabilities in insurance organizations and its improvement. ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL, 10(12), 312-318.
11. Нурматов, О. Т. (2018). Вопросы соответствия международным стандартам национального стандарта бухгалтерского учёта Республики Узбекистан. Вопросы науки и образования, (11 (23)).
12. Давлятшаев, А. А. (2021). Процессы Интернационализации и Их Роль в
13. Развитии Межвузовских Отношений. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF INNOVATIONS ON TOURISM MANAGEMENT AND FINANCE, 2(11), 48-55.